Írta: Andrásfalvy Bertalan
2017. július 01. szombat, 07:34 - Módosítás: 2019. június 30. vasárnap, 09:24

A magyar pásztorság megítélése

A magyar pásztorság kérdésének vizsgálata egyszerre több, az egész magyarság történetét és megítélését érintő kérdéssel is összefügg.

A pásztor szó eredete, etimológiája. A szó a latin pastor átvétele. Idegen szavakat akkor veszünk át, ha egy eddig ismeretlen fogalomra nincsen saját szavunk. Új fogalom lenne a pásztor? Igen, mint mások tulajdonát jelentő jószág őrzője, megélhetést biztosító foglalkozásként. A honfoglalás utáni századokban a magyar nép jogilag még egységesen szabad jogállású, családi, nagycsaládi és faluközösségi keretekben gazdálkodó nép körében, de a magyar nyelv terület több részében később is, a 18. század végéig, a családok tulajdonát képező jószág ellátása, őrzése a családi munkamegosztás keretében történt. Ez a gazdálkodás, szaktudás minden részletében ma már alig ismerhető meg, de számos tény ismeretében joggal feltételezhetjük, hogy azt a természeti környezetet kiválóan ismerő, annak adottságait, életgazdagságát sokoldalúan kihasználó, és ennek fenntarthatóságáról tudatosan gondoskodó tevékenység jellemezte. A különböző családi gazdaság keretében tartott háziállatok gondja, etetése, legeltetése, részben haszonvétele is a gyermekek, fiatalok feladatkörébe tartozott. Ez a családias állatgondozás, a magán-legeltetés módja nagyon más volt, mint a falvak közös nyájainak pásztorolása, sajnos, elkéstünk ennek a kultúrának lejegyzésével, feltárásával. Ember és háziállata közti viszonyt bátran nevezhetjük egyenesen bensőségesnek. Erről tanúskodik Békefi Antal: *„Munkaritmus, munkarigmus, munkadal”* című munkájának 2005-ben megjelent első kötete, melyben az állattartás, azon belül csak a szarvasmarha- és sertéstartással kapcsolatos anyagát adták ki. (Békefi 2005.) E több mint hatszáz lapos kötetben több száz állatterelő, hívogató, evésre, ivásra buzdító, állatsimogatáskor, fejéskor stb. mondott rigmus, vers, dal, hangszeren megszólaltatott dallam lejegyzését találhatjuk meg. Nem tereltek ostorral, kutyákkal sem. Magyarországon átutazó külföldi meglepődött, milyen szeretettel bánik lovával a magyar kocsis.

A családi állatgondozásról Berzsenyi Dániel ezt írta 1833-ban: *„A magyar mezei polgár, mihelyt fia a szűrt, tarisznyát és baltát elbírja, ökrésszé teszi azt. Az ökrészség pedig abban áll, hogy a gyermek az apja vagy gazdája ökreit éjjel-nappal szanaszét legelteti, s mikor csak szerét teheti, azokkal lopat, azaz mások rétjében és gabonájában ökreit jóltartja... Ez első magva és oskolája a magyar tolvajságnak és rablásnak. Mert az ily ökrészgyermek mentül jobb lopató, annál derekabb pásztornak nézetik, s annál több szalonnát kap apjától avagy gazdájától, s ha néha a kártételért megpálcáltatik, akkor még nagyobb kedvezésekkel kérlelik azt...Mely szerint az ily gyermek így kezdvén életét, a lopást, rablást nemcsak természetes keresetnek és mesterségnek, de egyszersmind derékségnek is nézi; s mivel ily ökrész avagy lovász (mert éppen így bánnak a lovakkal is) már gyermekkorában hozzászokik egész éjjelenként majd egyedül maga hegyen-völgyön csatangolni, majd több ökrészekkel és lovászokkal összeállva, együtt minden gonoszságot kigondolni,...majd a csőszökkel baltázni,*

azoktúl az ökröket majd erővel visszavenni, s ha az nem megy, különféle ravaszsággal visszalopni, majd ilyenekért tömlöcöt és derest próbálgatni; látnivaló, hogy az ily ökrészet és lovászat minden tekintetben a legvakmerőbb tolvajság és zsiványság természetes magtára... Meggondolván tehát, hogy majd minden magyar parasztlegény, mint ökrész-lovász, életének nagy részében hever, pásztorkodik, s azonkivül még minden faluban mind az urak számos pásztorokat, a pásztorok meg számosabb bojtárokat tartanak; s meggondolván hogy, ezen pásztorok egyrészről a magyar zsiványságnak központját, másrészrül pedig, mint legdelibb erdei gavallérok, a magyar legénységnek betyárpéldányait formálják...a német a maga fiának naponként háromszor meleg ételt és éjjelre meleg párnát ád, addig a magyar fi többnyire kenyeret és szalonnát eszik, nyáron az ég alatt a földön, télen pedig az istállóban hál és csak akkor fekszik párnán, mikor megházasodik... az ily kemény nevelés célirányos ugyan hadi emberre nézve, mert az így nevelt legény kétségkívül könnyebben kiállja a hadi élet terheit..." (Berzsenyi 1956, 479–482.)

Berzsenyi Dániel, *„A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairúl"* szóló, 1830 körül írt értekezésében leírtakat csak e korszak egész magyar jobbágy-paraszti népét súlyosan érintő fejleményeinek ismeretével értjük meg. A legfontosabb tudnunk azt, hogy a 18. század közepétől a földesurak, egyre nagyobb igyekezettel törekedtek az Európában igen keresetté váló magyar gabona termeléséből minél nagyobb haszonra szert tenni. A jobbágyoktól beszedett sokféle és különböző minőségű tized-gabonát kevesellték és nehéz is volt piacra vinni, ezért egyre erőszakosabban törekedtek arra, hogy majorságokat hozzanak létre birtokaikon, melyek földjét nem osztották fel jobbágytelkekre, hanem maguk műveltették meg elszegényedett zsellérekkel, cselédekkel, így e föld gabonatermésének nem egy tizedét, hanem teljes egészét kapták meg és értékesíthették. A cselédek szegényes megélhetését ugyan biztosítaniuk kellett, de ennek költsége elenyésző volt az értékesített búza, árpa, rozs és más termények jövedelméhez képest. A magyar törvények azonban nem engedték meg, hogy a földesúr elvegye jobbágyainak telkét, legalábbis a török kiűzetése után lassan megerősödő magyar királyság területén. A törvény azonban nem tért ki külön a mezőgazdasági termelésre alkalmatlan és így jobbágytelkekre fel nem osztott területek, a jobbágyok által osztatlanul, közösen használt erdők, árterületek, rétek védelmére. Voltak nagyhatalmú urak, akik mit sem törődve a jobbágyok elkeseredett ellenállásával, nemegyszer katonaság bevetésével egyszerűen kisajátították a maguk kizárólagos használatára az eddig a jobbágyokkal közösen használt erdőket, réteket. Mária Terézia az 1767-es úrbéri rendezése törvényes lehetőséget adott, ha bizonyos korlátozásokkal is, a földesurak kizárólagos használati jogának biztosítására azzal, hogy a jobbágyok közös használatában maradó erdő és legelő nagyságát a jobbágytelkek számához kötötte. Vagyis a jobbágytelkek arányában kaphattak csak erdőt és legelőt a jobbágyok. Az a falu, mely sok jobbágytelekkel rendelkezett, telkenként 2-3 vagy néha még több hold erdőt kaphatott további közös használatra, az így kimért rész feletti erdőfelületek a földesúr kizárólagos használatába kerültek és abban minden jobbágyi haszonvételt megszüntettek. Azok a falvak, melyek a közös erdők és árterületek haszonvételéből éltek és aránylag kevés földet műveltek, jártak legrosszabbul, mert kevés szántójuk után még kevesebb erdőt, árterületet kaphattak. Márpedig különösen folyók mentén, árterületeken, erdőkben sokoldalúan gazdálkodó jobbágyok e közös területeken folytatott legeltetésből, gyümölcstermesztésből, halászatból, méhészetből, baromfitartásból éltek, gazdagabbak és

műveltebbek is voltak azoknál, akik többnyire csak a szántóföldi gabonatermesztéssel foglalkoztak. Az erdők, árterületek legelőinek kisajátítása a földesurak által, óriási ellenállásba ütközött. A jobbágyparasztság joggal érezte ezt az új törvényt igazságtalannak és életlehetőségeinek durva korlátozásának. Berzsenyi Dániel, bár többször is szót emelt az ellen, hogy a magyar nemesek jobbágyaikkal méltatlanul durván és megalázóan bánnak, elítéli a jobbágyok magatartását, akik a kegyetlen erőszaknak ugyan engedve, maguk az eredménytelen hosszú, törvényes úton is keresett ellenállás kudarca után, mintegy fiaikra bízták a további harcot ősi jogaikért és szabadságukért. (A megfélemlített felnőttek nem először és nem is utoljára, tették ezt a magyar történelemben! Az egész magyar nép minden rétegét, osztályát nemzetben egyesítő törekvések kudarca és Werbőczy után, a nép, a többség már nem tudja úgy tisztelni és hősként megénekelni királyait, vezetőit, mint például a szerbek, akik az utolsó négy évszázad szerb köztörténetét, hőseinek és fejedelmeinek tetteit népénekekben és hősdalokban dicsérik a legkisebb falvakban is. Az igazságtalanul a népet elnyomó nemes, földesúr, gazdag ellen fellépni, hősi erény, a földesúr által eltulajdonított, tilos erdőbe csak azért is állatait behajtó ökrész-, lovász-, kanász-gyerek, eszménye lesz a legdelibb erdei gavallér, a betyár, s ez lesz az egész „Világgal” is egyedül szembe-merészkedő Übermensch képviselője – a német filozófus, Nietzsche szemében. A faluközösség fegyelmét nem viselő, csak saját magára és néhány társára számító, magányosan, távol, kint a pusztákon, minden ellenállást, lázadást a szabadságért könnyen vállaló pásztorok nem csak az elméletben éltek. Az 1848-as szabadságharc leverése után azonnal, a Bach-korszakban császári parancsra semmisítik meg, pusztítják el például a hortobágyi pusztán a csárdákat, mint a pásztorok, lehetséges szabadságharcos betyárok találkozó és támaszpontjait.)

Visszatérve, Berzsenyi tanulmányában utal arra a végzetes ellentétre, melyet Mária Terézia úrbéri rendezése törvényesített, mert Werbőczy kirekesztő tétele, hogy a honfoglaló magyarok utódai csak a nemesek, sohasem lett törvénybe iktatva, de a gyakorlati politikát sajnos meghatározta. 1767-tel születik meg a magyar nagybirtok meghatározó aránya. E század közepén még az allodiális, majorsági nagybirtok az összes szántóterület 5%-át tette ki, a század végén pedig több megyében elérte 30%-ot és nagyjából ez az Európában legnagyobb arányú nagybirtok az 1945-ös földosztásig nem változott lényegesen. (Andrásfalvy 2014.) Berzsenyi utal arra is, hogy a földesurak által kisajátított erdő (a legelőt is erdőnek nevezi) immár „törvénytelenné tett” meglopása, a családi munkamegosztásban a gyermekek, fiatalok által való legeltetése, általános az országban. Mária Terézia idejében és utána II. József uralkodása alatt is, számos rendelkezés irányul ennek megszüntetésére. Országos és megyei szinten hozott rendelkezések egyaránt tiltják ezt a családi magán legeltetést és kötelezik a falvakat, hogy közös nyájakat hozzanak létre, melyeket felelősségre vonható pásztorok kezére kell bízni. A hol alkalmanként mégis megengedik az erdők legeltetését, a pásztorok nem vihetnek magukkal baltát. Nemcsak, mint harci eszközt tiltják meg, hanem a balta a jószágait jól tartani akaró pásztor kezében arra szolgál, hogy az állatoknak, lovaknak, marháknak, juhoknak leveles ágakat tudjon lecsapni abból a magasságból, melyet már a jószág szájával nem ér el. Tény, hogy egész Európában, kezdve az ókori Római Birodalomban is, Columella, Vergilius stb. szerint is az erdei legeltetés, fa lombja és lombszéna jelentette a jószág legfontosabb táplálékát. (Trier 1963.)

A pásztor szó jelentése sem egyértelmű. Az Újszövetségben Jézus a jó pásztor, szemben a béressel. Jézus pásztorként saját juhait legelteti, a béres az, aki a másét. Amikor átvesszük a szót, a pásztor a bérért, a mások jószágát legeltető alkalmazott neve lesz, akit törvényesen is rá akarnak erőltetni a faluközösségekre. Nyilván, azelőtt is voltak pásztorok, akik nem saját, hanem a földesúr, vagy a király jószágát őrizték. Történelmünkben nem a 18. században válnak először meghatározó tényezőkké.

Történelmi tudatunkban tévesen tartjuk az Alföld pusztásodását a tatár és török háborúk következményének. Újabb, igazolható történeti és régészeti adatok alapján az Alföld pusztásodása a 13. században megindult. Korábban az Alföldet sűrű településhálózat borította, melynek falvai sokoldalúan kihasználták a gazdag természeti adottságokat, földet műveltek, erdős, ligetes felületeket, az ártereket legeltették, gyümölcsöt, szőlőt és sokféle zöldséget is termeltek sok, időszakosan feltöltött és állandó halastavak sokaságával rendelkeztek. A 13. század, legfőképpen II. András idején a központi, királyi hatalom meggyengült, kevésszámú, de nagyhatalmú kapzsi nagybirtokos főúr, külföldi példákon felbuzdulva egyre nagyobb jövedelemre, gazdagságra kezdett törekedni. Nem elégedtek meg a jobbágyok minden terményéből kapott tizeddel, ők külföldön pénzzé tehető áru termelésével akartak meggazdagodni és e pénzzel külföldi, fényűző árut vásárolni. Ebben az időben keresett magyarországi árut jelentett a szürke marha, mely itt a Kárpát-medencében alakult ki és talált megélhetést minden emberkéz alkotta takarmány nélkül. Kiváló minőségi húsa máig legendás Európa-szerte. Ezt az állatot lábon ki lehetett hajtani, akár az Atlanti-óceánig. A nagyhatalmú főurak e marhának a szaporítására, hizlalására egyre nagyobb legelőterületeket akartak szerezni, ezért a legelőkért egymás ellen valóságos hadjáratokba kezdtek. Ezek során, ebben a belháborúban több magyar ember pusztult el, mint a tatárjárásban, – állítja e kor kiváló történésze, Szabó István. Az országot végveszélybe sodró kiskirályok ellen IV. Béla próbált erélyesebben fellépni, ezért a tatárok betörésének hírére körülhordozott véres kard hívó szavára az urak nem fogtak fegyvert nemesi kötelességük szerint, sőt, amint azt egy kortárs dalmáciai esperes feljegyezte, várták is a tatárokat, hogy az megleckéztesse az ellenük fellépő királyt. Ennek köszönhető Muhi mellett elszenvedett vereségünk elsősorban, és nagyobb távon az Alföld pusztásodása. E szót két értelemben is használjuk. Jelenti a sűrű kisfalvas településhálózat elpusztulását, és az életgazdag (biodiverzitás) táj pusztulását, erdők, ligetek, szántók, halastavak, kertek helyén kialakuló, fátlan sztyeppét, legelőt. Újkori nyelvünkben, elsősorban a Dunántúlon a puszta annyit jelent, hogy azon a helyen, amit Pusztának hívunk, valamikor falu állt. Pusztulása után e helyen kialakított majorság, uradalmi telephely neve is puszta lesz. Puszták népe – Illyés Gyula írt erről, – az uradalmi cselédséget jelenti, mely az elpusztult, egykori falu helyén létesült major lakója.

Az alföldi legelőkért folytatott véres belháború, a kis falvak pusztulásának mikéntjét alig ismerjük. Ismerjük viszont soknak a nevét és a dűlőnevekből és régészeti leletekből a helyét is. A kis falvak sűrű hálózata helyén nagyhatárú mezővárosok létesültek, melyek területe

nemegyszer 10-20 egykori falu határára is kiterjedt. Debrecen mintegy 30 falu határát birtokolta, csak a Hortobágy területén vagy 6 falu helyét ismerjük pontosan. Nyílván, a 13. századtól egyre nagyobb marha-tömeg őrzésére és kihajtására is egyre nagyobb számú pásztor- és hajtó-, hajdú népességre is szükség lett. Az évenként több tízezerre is tehető göböly, vagyis hízott ökör exportja a török hódoltság idején sem csökkent lényegesen, a kivitel vámját a töröknek fizették meg a tőzsérek. Valószínű a hajtó-hajdú név és az ezt jelentő „foglalkozás" így született meg, lényegében a pásztor szó jelentésével rokon, de elsősorban azokat nevezhették hajdúknak, akik a messze földre kihajtott állatok védelméről is gondoskodtak. Tőlünk nyugatra lévő országok népe többnyire ezekkel a magyar hajdúkkal találkozott csak, a magyar egyenlő lett a hajdúval. Kemény legények voltak mindenesetre, mert nemcsak a vad jószággal kellett bánniuk, hanem azt a farkas –és rablótámadások ellen is meg kellett védeniük.

A Dunántúlon megmaradt a hajdú szónak egy másik, de az előbbivel rokon jelentése is. Hajdúnak nevezték azt a magyar jobbágyot, akinek a Hódoltság területén török volt a földesura, s annak volt kénytelen adóznia, de minden alkalmat megragadott, hogy a törökre rátámadó végvári vitézeket titkon támogassa és maga is fegyvert fogjon a török ellen, ha erre alkalom kínálkozott. A 20. század önkéntes, alkalmi ellenállóját partizánnak neveztük el, ez volt régen a hajdú is.

A 16. és 17. században már nagyszámú, harcra és más veszélyes vállalkozásra kész zsoldos-katonákhoz hasonló népességet jelentett a hajdúság, mely tehát tulajdonképpen az állatokat hajtó és védő pásztorságból nőtt ki.

A 19. és 20. század pásztorai kemény életformájukkal is sokat megőriztek a pásztorságot jellemző szabadság- és függetlenség szeretetből. Különösen a rideg, télen-nyáron, később csak nyaratszaka szabadban is éjszakázó nyájak mellet éjjel, nappal állandó szolgálatban voltak, de ott kint a jószág mellett volt idejük a teremtés, a művészet-adta örömet is szolgálni. Dudolászni, énekelni, furulyázni, eszközeiket, a botot, kampót, ostort, tarisznyát, kürtöt, szarut, s egyéb ajándéknak való tárgyakat faragni, cifrázni. Sok száz éves dalok, dallamok, karcolt, faragott minták hagyományait őrizték meg és folytatták a maguk és mások gyönyörködtetésére. Minderre a földet túró parasztnak nem volt érkezése, mert ha volt egy kis szünet a mezei munkában és a téli estéken, elég tennivalója volt a porta, a szerszámok és eszközök gondozásával, javításával. Így lettek a szabadságukat féltőn őrző pásztorok a magyar népművészet és költészet kiváló mestereivé, különösen az Alföldön, ahol jobban megmaradt a nagyobb nyájak őrzésének a lehetősége. A Dunántúlon napjainkra szinte teljesen eltűnt ez a sajátos hivatás és életforma. A pásztorság leértékelődött. A közös gazdaságok, a téeszek idején itt a pásztorságot már jobbára csak a cigányok vállaltak, de azok sem a mesterség, sem annak művészi hagyományait már nem vették át. A legújabb ökológiai szakirodalom, a fenntartható gazdálkodás érdekében szükségesnek tartja a legeltető állattartás visszaállítását nemcsak hazánkban, hanem a „Világ" más tájain is, és ezzel a pásztorok és műveltségük

felélesztését is a jövőben.

Irodalom:

Andrásfalvy Bertalan,

Magyarország földjének és népének múltja, jelene és jövője, Más-Kor 29., Balaton Akadémia, Keszthely, 2014.

Berzsenyi Dániel,

Összes munkái, Szépirodalmi, Budapest, 1956, 195., 479–482.

Békefi Antal,

Munkaritmus, munkarigmus, munkadal I. Állattartás. Szarvasmarhatartás, sertéstartás, Hagyományok Háza, Budapest, 2005.

Trier, Jost,Venus,

Etymologien um das Futterlaub, Münsterische Forschungen 15., Köln-Böhlau, 1963.

Forrás:

„Ha még egyszer születnék, akkor is csak juhász lennék”

Tanácskozás a pásztorművészetről. Konferencia 2015. augusztus 28–29.

Magyar Művészeti Akadémia. Budapest, 2016. 19–25.

https://www.mma.hu/documents/10180/6864573/pasztor-02-jav.pdf/aaa1f6ad-fb48-41e1-8a73-ef13e240e859